

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

© Eserin her türlü basım hakkı anlaşmalı olarak Ensar Neşriyat'a aittir.

Takım Numarası: 978-605-2174-50-0 (Tk)

ISBN: 978-605-2174-52-4 (2.c)

Sertifika No : 17576

Kitabın Adı

Osmanlı Döneminde Tefsir

التفسير في العصر العثماني

Tafsir in the Ottoman Period

Yayın Yönetmeni

Hüseyin KADER

Adem SAYDAN

Editörler

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Doç. Dr. Abdulhameed MAJEED

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TIRABZON

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Dr. Ziyad ALRAWASHDEH

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör. Alaaddin GÜNAY

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arş. Gör. Fatma Nur ŞENER

İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Redaktör

Prof. Dr. Hidayet AYDAR

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

İstanbul Darul-Funun İlahiyat Vakfı'nın katkılarıyla basılmıştır.

Baskı

Matsis Matbaa Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mah. Dr. Ali Demir Cad. No: 51 Sefaköy-İstanbul

Tel: 0212 624 21 11 pbx Faks: 0212 624 21 17

Sertifika No: 40421

1. Basım

Ekim 2018 / 300 adet basılmıştır.

İletişim

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sokak No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr siparis@ensarneyriyat.com.tr

MUHAŞŞÎ SİNAN EFENDİ'NİN
HÂŞİYE 'ala TEFSİRİ'L-KÂDÎ
İSİMLİ ESERİNDEKİ
MÜDDESSİR SÛRESİ'NDE UYGULADIĞI
TEFSİR METODUNUN TAHLİLİ

Dr. Öğr. Üyesi Yakup BIYIKOĞLU

Giriş

Kâdî Beyzâvî tefsirine pek çok hâşiye ve talikler yazılmıştır. Ulemanın en çok ilgi gösterdiği hâşiyelerden biri, XVI. yy Osmanlı Dönemi âlimlerinden Muhaşşî Sinan Efendi'ye (ö. 986/1578) aittir. Tam ismi Sinanüddin Yusuf b. Hüsamiddin b. İlyas el-Amasî er-Rûmî ve el-Hanefî'dir. Doğum yerine atfen el-Amasî, Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) "*Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*" adlı tefsirine yaptığı hâşiye nedeniyle "Muhaşşî" lakabıyla şöhret bulmuştur¹. Muhaşşî Sinan Efendi 893/1488'de Amasya sancağının "Sonusa" nahiyesinde doğmuştur². Doksan üç yaşında iken Fatih Sultan Han Caminde Cuma namazı sonrasında felç geçirerek üç gün sonra Safer ayı 986/1578'de İstanbul'da vefat etmiştir³. Arapça olarak telif edilen

---

* Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tesir Anabilim Dalı, ybiyikoglu@nku.edu.tr

¹ Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul 1955, II, 564; Müstakimzâde, Ömer Sa'düddin Efendi, *Tuhfetü Hattâtin*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928, s. 589; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dâru İhyâi Tûrasi'l-Arabiyye, Beyrût ts., XIII, 289.

² Nev'izâde Atâi, *Zeyl-i Şekâik-i Nu'maniyye*, nşr. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, 1989 s. 248.

³ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Mektebetü'l-İslamiyye, Tahran 1967, II, 191; Atâi, *Zeyl-i Şekâik*, s. 250; Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtül-Müfessirin*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1997, s. 400.

ve dönemin padişahı Kanûnî'ye ithaf edilen mezkûr hâşîye, dönemin âlimleri tarafından takdirle karşılanmıştır⁴. Yine başka alanlarda yazdığı eserleri mevcut olup⁵ başta tefsir olmak üzere, kelâm, fıkah ve dil konularında temayüz etmiştir.

Onun hâşîyesi, döneminde ve daha sonraki dönemlere etkisi bağlamında başta tefsir olmak üzere İslâmî açıdan büyük oranda önem arz ettiğinden, hâşîyeyi bir sûre örneğinde ele alıp tahlil etmeye çalışacağız. Buradan hareketle hâşîyesinin sonunda ta'lik şeklinde bahsettiği Müddessir Sûresini incelemeye tabi tutacağız. Zira onun Müddessir Sûresi hakkında müstakil bir ta'lik yazdığı ve bunu daha sonra mevcut hâşîyesine dâhil ettiği tarafımızca malumdur.

Kaynak bağlamında Beyzâvî tefsirinden yaptığı alıntıları bizzat yerinde tespit etmeye çalışacağız. Bu alıntılar çalışmamızda Arapça olarak tırnak içinde vermeye gayret edeceğiz. Ayrıca dilsel açıdan faydalanarak Zemahşerî'nin (ö. 538/1149) tefsirinden yaptığı iktibasları ve faydalandığı diğer kaynakları da dipnotlarda belirteceğiz.

Metot olarak ise, hâşîyedeki Müddessir Sûresi'yle ilgili on varaktan oluşan kısımla ilgili çalışmamızda, Kur'ân ilimleri ve muhtevaya dair ilgili kısımları; bunları belirtirken hâşîyesine yansıttığı tefsir metodunu ortaya koymaya çalışacağız.

I-HÂŞİYE 'ALA TESİRİ'L-KÂDÎ ADLI ESERİ

A-Hâşîyesi Hakkında Genel Bilgi

Muhaşşi Sinan'a ait olan "*Hâşîye 'ala Tefsiri'l-Kâdî*" isimli eserinin pek çok nüshası vardır. Bunlardan en fazla bilineni, En'am Sûresi'nden başlayıp Kehf

⁴ Edirnevi, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, s. 399; Muhaşşi Sinan'ın Hayatı ilmi kişiliği ve Eserleri konusunda geniş malumat için bkz. Ziya Demir, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Ensar Neşr. İstanbul 2007, s. 437-439; Eyüp Sâid Kaya, "Sinan Efendi", *DİA.*, İstanbul 2008, XXXVII, 228-229.

⁵ Eserler için bkz. Demir, *a.g.e.*, s. 439. Ayrıca İlmî kişiliği, eserleri ve ele aldığımız hâşîyesinin genel şekilsel özelliği ve muhteva olarak tefsir yöntemi konusunda etraflıca bilgi için bkz. Yakup Bıykoğlu, "*Muhaşşi Sinan Efendi ve 'Hâşîye 'ala Tefsiri'l-Kâdî' İsmli Eserindeki Tefsir Metodu*", Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan), Amasya 2017, s. 1 vd. Muhaşşi Sinan ile karıştırılıp eserleri kendisine isnâd edilen Amasyalı âlimlerden biri Yûsuf Sinânuddîn el-Amâşî (ö. 1000/1592)'dir. Bu âlim hakkında bkz. Recep Orhan Özel, "Yusuf Sinânuddîn el-Amâşî (1000/1592) ve 'Tebyinu'l-Mehârim' Adlı Eseri", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sayı: 20, 2013, s. 116-118.

Sûresinde biten nüshadır. Ancak hâşiyenin otuza kadar sûreyi ihtiva eden nüshaları olmakla beraber, sayı bakımından daha az sûreyi muhtevi olan nüshaları da vardır.⁶

Osmanlı âlimleri arasında İbn Kemâl (ö. 940/1534) ve Ebû Su'ûd (ö. 982/1574) tefsirleriyle, Sadî Çelebi (ö. 945/1539) Kâdî tefsirine yazdığı hâşiyesiyle şöhret kazanmış, Muhaşşi Sinan Efendi ise mezkûr hâşiyesiyle şöhret bulmuş ve müfessirler arasında mümtaz yerini almıştır⁷. Kânuni'ye ithaf olarak yazdığı bu hâşîye beğeniye mazhar olmasıyla müellifin "Muhaşşi" unvanını almasına neden olmuştur.

Süleymaniye Kütüphanesi kataloguna kayıtlı yazma hâşiyelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla; Çorlulu Ali Paşa'da (2), Damat İbrahim Paşa'da (2), Fatih'te (13), Hüsnü Paşa'da (1), Hacı Mahmud Efendi'de (1), Laleli'de (1), Şehid Ali Paşa'da (4), Yozgat'ta (3), Reşid Efendi'de (1), Ömer İşbilir'de (1) ve Yazma Bağışlar'da (1) olmak üzere toplam 30 nüsha bulunmaktadır. Bunlardan başka Kılıç Ali Paşa'da 208 numaralı ve Nuri Osmaniye'de 496-500 de kayıtlı nüshalar da vardır. Ayrıca isim benzerliği nedeniyle diğer müellifler üzerinde kayıtlı tasnif edilen hâşiyeler de mevcuttur. Süleymaniye Kütüphanesi'nde Çorlulu Ali Paşa'da 54 numarada kayıtlı nüshanın en bilinen olduğu söylenebilir. Yine Fatih'teki 501 numaralı benzer nüsha ise en çok sûreyi ihtiva eden hâşiyelerden biridir.

Tebliğimizde, Beyzâvî hâşiyelerinden Çorlulu Ali Paşa'da 54 numarada kayıtlı olanı nüshadaki Müddessir Sûresi'nin tahlilini yapmaya çalışacağız. Hâşiyedeki fihrist kısmında da belirtildiği üzere, sûre numaraları, 6-18, 54, 67, 73-74 ve 93-100 şeklinde sıralanabilir. Yöntem olarak ise çalışmamızı, ilk olarak hâşiyenin genel ve Müddessir Sûresi bağlamında şekilsel özellikleri; ikinci olarak muhteva ve tefsir metodu olarak Müddessir Sûresi'nin tahlili şeklinde iki ana başlıkta ele alacağız.

⁶ Bkz. Bu esere müteallik Süleymaniye Kütüphanesine kayıtlı, Amcazâde olan 44 numaralı hâşîye, Arâf, Enfâl ve Tevbe Sûresini ihtiva etmektedir. Yine Hacı Selim Ağa'da 115-116 no da kayıtlı Enfâl-Tin arası 17 sûreyi; Ayosofya'da 318 numarada kayıtlı En'am-Âdiyât arası 23 sûreyi ve en uzun olarak ise Çorlulu Ali Paşa'da 54 no da kayıtlı olan ise, En'am-Âdiyât arası 30 Sûreyi ihtiva etmektedir.

⁷ Nev'izâde Atâî, *Zeyl-i Şekâik-i Nu'maniyye*, s. 250; Brockelmann, Carl, *GAL*, Leiden, 1943, I, 531. Muhaşşi Sinan ve Hâşiyesi hakkında literatür bilgisi için bkz. Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası: Tefsirler, Hâşiyeler, Sure Tefsirleri, Tercümeleler", *Divân: İlmî Araştırmalar*, c. IV, sayı: 6, 1999, s. 287.

B-Hâşiyenin Şekilsel Özellikleri

Genel olarak bilgi verecek olursak, "Hâşiyeye 'alâ Tefsiri'l-Kâdi" isimli yazma eser, 707 adet varaktan oluşmaktadır. Nesih yazıyla ve orta kalınlıkta yazılmış olup ileri derece güve tahribatlıdır. Cilt kapağı 247x145, 170x85 mm. ebadında, miklebi kopmuş, yıpranma nedeniyle şirazesi dağılmış siyah meşin kaplıdır. Sayfa yaprakları arasında kopan ipliklerden kaynaklı olarak yer yer siyah büyük lekeler bulunmaktadır. Varaklardaki lekeler ve bazı bozuk kısımlar, Enfâl Sûresinin bir kısmına kadar devam etmekte olup Tevbe Sûresi sonrası sayfalar sağlam görünümündedir. Enfâl ve Tevbe Sûrelerine dair varaklarda derkenarlar bulunmaktadır. Sayfalar cetvelsiz olup 25 cm boyundadır. Marj için bırakılan kenarlar geniştir. Yer yer bu kısımlarda derkenar bağlamında ibareler bulunmaktadır. Sayfalar, sarıya dönük renkte olup başta beş, sonda dört adet numarasız boş yaprak bulunmaktadır. Hattı ise rahatlıkla okunabilen nesih yazı çeşidi olarak yazılmıştır. Hâşiyenin ön kısmındaki boş varaklarda sûrelerin fihristi ile birlikte eser ve müellifin ismi belirtilmiştir.

Ana başlıkta sûre isimleri kırmızı renkle yazılmış olup konu başlıkları için belirtilen "وقوله" ve "وبعد" kelimelerinin yazımında ve mukaddimesindeki fasıla olarak konan noktalar için kırmızı renkli mürekkep; ana metinde ise tamamen siyah mürekkep kullanılmıştır. Muhaşşi Sinan, Beyzâvî tefsirinden alıntı yaptığı ana kısımları herhangi bir işaretle belirtmeksizin "وقوله" dan sonra doğrudan metnin içine dâhil eder. Bu durum da Beyzâvî'nin tefsir metniyle hâşiyenin ayrıt edilmesini zorlaştırmaktadır. Ayrıca hâşiyede iki sûre arasında belirli boşluk bırakılarak sûre isimleri yazılmıştır. Şekilsel olarak ilk boş varaklardan üçüncüsünde sûrelerin fihristleri, aynı sayfada eser ve müellifin ismi şu şekilde belirtilir:

شية العلامة أستاذ عصره ووحيد زمانه المولى سنان أفندي عليه رحمة الله البارحيا

Muhaşşi Sinân, hâşiyesinde muhteva olarak hacimli ve zengin mukaddime yazar ve burada edebî bir üslup ile belîğ cümleler kullanır. Önce besmele, sonra Allah'a hamd ve "وبعد" den sonrada eserin yazılış gayesine dair bilgiler verir. Mukaddimesinin, muhteva olarak edebî incelikler içerdiği rahatlıkla söylenebilir.

C. Müddessir Süresi Bölümünün Şekilsel Özellikleri

Hâşiyenin içindeki Müddessir Süresi on varaktan oluşmakta olup okunaklı ve düzgün bir istifle yazılmıştır. Baş kısmında boşluk bırakılmak sûretiyle kırmızı mürekkeple sürenin adı yazılıdır. Besmeleyle başlar ve Beyzâvî'den naklettiği alıntılarının başlangıcında "قوله" ifadesini kırmızı renkte; ictibas ettiği kısım ve devamında siyah mürekkep kullanır. Bu sürenin öncesinde Müzzemmil Süresi'nin, sonrasında da Duhâ Süresi'nin hâşiyesi gelmektedir. Ta'lik olarak önceden müstakil olarak telif ettiği ve sonra ise hâşiyesine dâhil ettiği Müddessir Süresi hakkındaki şu cümlelerle sözlerini tamamlar:

تم بعون الله تعالى وحسن توفيقه تعليقا على تفسير سورة المدثر في التاسع والعشرين من شهر
اولي الجمادى لسنة سبع وسبعين وتسعمائة هجرية هلالية.

II-MÜDDESSİR SÜRESİ BAĞLAMINDA HÂŞİYENİN MUHTEVASI ve TEFİR METODU

A-Hâşiyenin Muhtevası

Bu bölümde Sinan Efendinin eserinde derç ettiği konuları ve bu husustaki izahlarını alt başlıklar halinde örneklerle açıklayacağız. Bu bağlamda hâşiyedeki Müddessir Süresi'ne dair muhtevanın tahlilini tefsir yöntemi bağlamında yapmaya çalışacağız.

1. Kur'an Tarihi ve Nüzül bilgisine Dair Bilgi Vermesi

Muhaşşi Sinan, Müddessir Süresi girişinde Kur'an'ın nüzülü ile ilgili bilgiler verir. Şöyle ki, bu sürenin ilk sûre olup olmaması bağlamında, rivâyetlerden hareketle Nebi'den (s.a.v.) tek bir rivâyetin gelmediğini söyler⁸. Zemahşeri'ye göre Hz. Câbir (r.a.) ve Hz. Aişe (r.a.)'dan gelen rivâyetler birleştirilip hepsine tek bir sened yapılmıştır. Bu durumda "ilk inen Müddessir Süresi'dir", diyenlerde; Zührî'nin (ö. 124/742) dediği üzere, "ilk indirilen 'Alak Süresi'nin ilk beş ayettir (ما لم يعلم)" diyenler de doğru demiş olacaktır. Dolayısıyla Muhaşşi'ye göre, bu rivâyetlerin hepsi sahihtir ve buradaki sahih olan hadislerin çoğu Câbir'e (r.a.) nispet

⁸ Muhaşşi Sinan, Yüsuf b. Hüsameddin, *Hâşiyetü 'alâ Tefsiri'l-Kâdi*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, no: 54 vr. 675b.

edilmez. Zira o, ilk indirilenin Müddessir Sûresi olduğunu söyler. Ancak bu durum, Sahîh-i Buhârî’de belirtilen duruma muhaliftir⁹. Muhaşşî Sinân’a göre, muvafık olan durum ise sûrenin tamamının ilk indirilen olmasıdır¹⁰.

Yine Muhaşşî Sinân, sûrenin nüzülü hakkında bilgi verme cihetine gider. Ona göre sûre bazında mevcut ayetlerdeki belirtilen durumlar, bunların ilk ayetlerden oluşuna muvafık olduğunu gösterir. Nitekim sûredeki hususlar Velid b. Muğîre’in durumu hakkında nâzil olmuştur¹¹. Bu ise Müddessir Sûresi’nin tamamının indirilişinin Kur’ân ile davet ve tehdâiden sonra olduğuna delalet eder. Buradan hareketle sûrenin indirilişi, rivâyetlerin delalet ettiği üzere nüzul zamanı olarak Nebî olmanın bidayetinde değil, nübüvvet davetinden sonra olmuştur¹². Böylece Muhaşşî Sinân, ilk inen ayetlerin ‘Alak Sûresi’nin ilk ayetleri olduğuna, Müddessir’in ise nübüvvet davetinden sonra bütün olarak indirildiğine işaret

Son olarak “*istiyorlar ki her birine ayrı ayrı hitap eden açık kitap verilsin*”¹³ ayetinin anlamında “قراطيس تنشروا وقرأ” denildiği gibi levhalar ve neşredilmiş şekilde bir durum yoktur. Lakin Zemahşerî bunların, yaş buruşuk dürülmeyen bitkiler olduğunu ve burada “منشرة” nin de dürmenin hilafına olduğunu söyler.

⁹ Buhârî, *Sahîhu Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992, Sûretü'l-Müddessir, 5.

¹⁰ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 676a.

¹¹ Sûrede 11. ayette, “*tek (kendine has) olarak yarattığımı bana bırak*” şeklinde yalnız başına şekilde lakap verilmiştir. “Mulakkaben” ifadesi, riyaya müstehak olduğu için bu şekilde kullanılmıştır. “تمكّما” ifadesinde ise, aslında Velid’in bu lakaba layık olmadığını, istihza için kullanıldığını söyler. Burada mensup olarak kullanılması da mefûlun li eclihi olduğu içindir. Bkz. Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 678a. Yine Musannifin “كثيرا” kelimesinin “nemâ” ile eşit tutulmasından bahseder. Muhaşşî Sinân “ممدًا بالنماء” ifadesinden hareketle burada Velid’e atıf olduğunu söyler. Zira o, çok olan şeye tama’ etti. Dolayısıyla onun küfrân-ı nimette bulunması uygun olmayacaktır. O zaman, ziyadenin teslimi durumu söz konusudur. Zira uygun olan adette olduğu üzere, küfrân durumunda arturmanın olmamasıdır. Yine “فإنه رجع له” ifadesinde engel olma anlamı vardır. Zira o, inatçıydı ve inkâr ederek ayetlere karşı duruyordu. Bkz. Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 678b.

¹² Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 2a. Yine Benzerlik alakadan dolayı inkârcıların Kur’ân ile istihza etmeleri ve Kur’ân’ın onlara verdiği cevaplar; yine “istiğrâb” hususunun Allah’tan gönderilen duruma değil, onların kelâmlarındaki mesellere müteallik olması hususu için bkz. Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 681b. Ayrıca musannifin bu meyanda “نشرع في الباطل” ifadesinden, mücrimlerin Hz. Muhammed’e kâhin, mecnûn söylemelerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 683b.

¹³ Müddessir 74/52.

Kur'an'ın, nüzulü esnasında "menşûre" olduğuna işaret eder. Burada bu ifadenin müteferrik anlamında kullanılmış olması muhtemeldir¹⁴.

2. Dilsel ve Anlama Dair Konulara Yer Vermesi

Muhaşşî Sinan'ın Müddessir Sûresi'nin ta'lik ve hâşiyesinde en çok üzerinde durduğu hususlar dilsel ve anlama dayalı meselelerdir. Genel olarak bakıldığında bu durum, hâşiyeler için kaçınılmaz bir durum olarak karşımızda durmaktadır. Müellifimiz de Beyzâvî tefsirindeki mücmel ifadeleri, öncelikle dilsel yollarla izah cihetine gitmiş, bu alanda otorite kabul görülen dilci ve müfessirleri de ihmal etmemiştir. Onun bu husustaki yaklaşımlarını örneklerle açalım.

Dilsel konularla ilgili olarak, ilk ayetin açıklamasında, "كنت بحراء"¹⁵ ifadesindeki "Hirâ" kelimesinin, İbn Abbas'tan (r.a.) rivayetle kâmuştaki "على" ve "كتاب" da olduğu gibi müennes okunduğunu nakleder. Zira anlamdan hareketle Mekke dağı (saklanma anlamında) Hz. Peygamber'i koruyordu¹⁶. Yine nahiv ile anlam cihetine giderek, "استهزاء به"¹⁷ ifadesinde taaccüp olduğunu, istihzadan dolayı onun (Velid b. Muğire) sürekli şaşkınlık suretinde olduğunu beyan eder. Yoksa hakikatte burda taaccüp yoktur. Daha sonra ise katl fiiline atıf olarak kullanılan beddua ifadesinde taaccübün hakiki olduğuna dair rivayetlerin olduğunu belirtir. Ona göre "ما أشجع" daki "ما", taaccübiyedir. Yine musannifin "يحسدأن" ifadesi de mefûl üzerine bina edilmiştir. Ancak bu, fâil makamında kaim kılınmıştır. Zira burada zamire müteallik bir durum vardır. Burada katle işaret edilmesi, fâil üzere bina edilmesini de muhtemel kılar. Beddua etmesi ise haset etmesi anlamındadır¹⁸.

Yine benzer şekilde, "فرعبت منه"¹⁹ kelimesi hakkında Buhârî şerhinde "râ" nın dammesi, "ayn"ın kesresi şeklinde mefûl üzere mebni olduğunu söyler. Bunun da lügatlere muvafık olduğunu belirtir ve kendine yönelip korkudan men edilen

¹⁴ Muhaşşî Sinân, *Hâşîye*, vr. 684a.

¹⁵ Beyzavî, Abdullah b. Ömer, *Envârü't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru İhyâi Turasi'l Arabî, Beyrût, ts., V, 259.

¹⁶ Muhaşşî Sinân, *Hâşîye*, vr. 676a.

¹⁷ Beyzavî, *Envâr*, V, 261.

¹⁸ Muhaşşî Sinân, *Hâşîye*, vr. 679a.

¹⁹ Beyzavî, *Envâr*, V, 259.

“مرعوب” anlamında kullanıldığına dikkat çeker. Yine aslı olarak “فرعبت” deki “ra” fetha, “ayn” dammeli olarak okunur. Anlam olarak, “ayne'l-fiil” fethayla okunduğunda “رعبت” müteatti/geçişli, “ayne'l-fiil” dammeyle “رعبت” şeklinde ise lazım olur. “فرعبت” de korkuya dair müthiş bir hilkat durumu ortaya çıkar. Zira nübüvvet vazifesini kim yüklenirse böyle olur. Buharî şerhinde bu görev ve halini övgüye dair on tané vecihten bahsedilir²⁰.

Yine o, atif harfleri konusunda anlama dayalı açıklamalarda bulunur. Şöyle ki Şinan Efendi'ye göre, Müddessir 3. ayetteki “وربك فكبر” ifadesindeki fâ-yı ta'kibiyyeye delâlet eden tekbirden öncelikli maksat, şirk konusunda kendini alıkoymak ve her şey de O'nu tenzih etmektir. Ayrıca burada zahirde Nebi (s.a.v.)'nin nehyi ile kavminin de şirkten nehyedilmesi de söz konusudur²¹.

Muhaşşi Sinan, bedel çeşitlerinden bahseder. “Onu sekara/ateşe atacağız”²² ayetindeki “سأرهقه” kelimesinde bedel-i iştimâl olduğunu söyler. Ancak atılma işinin azaptan mesel veya ateşten dağ ismi olup sekara bedel-i iştimâl olmaması da ihtimal dâhilindedir. Kâmusu bakıldığında, “صلاه” da “olduğu gibi yakıcı ateşe atılacaktır” anlamı vardır. Bir sonraki ayette “sekar nedir bilir misin?” şeklinde sorulması, istinafiye cümlesi olup burada durum için ta'zim yapılmıştır²³. Yine i'rab olarak başka bir örnek olarak “او بالإبدال من تمن”²⁴ ibaresinde bedel-i iştimâl olduğunu belirtir. Burada istiksâr/çoğaltmanın öne alınması, güven içindir. Yani iyiliği, fazilet

²⁰ Muhaşşi Sinan, *Hâşiye*, vr. 676a. Ayrıca hâşiyesinde okutma şekli olarak, “لما لم يجد” idesinde “lâm”ın fetha ve “teşdit” okunmasının muhtemel olduğunu söyler. “limâ” şeklinde kesre ile okunması da muhtemel olacağına işaret eder. Bkz. Muhaşşi Sinan, *Hâşiye*, vr. 679b. Ayrıca okumada zabt kolaylığına dair izahları için bkz. vr. 680a, 681a, 684a.

²¹ Muhaşşi Sinan, *Hâşiye*, vr. 676b. Yine “فاهجر” un sebep olduğu şeyde zülüm/adaletsizlik anlamı vardır. Tekbirden sonra “rüc” den sakınmak; musannifin “نهي” ifadesinde de Nebi ve ümmeti için tenzih vardır. “خاصا” ifadesinin Nebi'ye (s.a.v.) has kılınması ise, nehyin haram olduğunu göstermek içindir. Bkz. *Hâşiye*, vr. 677a.

²² Müddessir 74/26.

²³ Muhaşşi Sinan, *Hâşiyesi*, vr. 680a.

²⁴ Beyzavî, *Envâr*, V, 259.

ummak için çoğaltmak istemektir. Bu ise lütfünden bir vecihtir. Dolayısıyla istiksâr bir şeyi çok bulmak, “س” harfi ile kullanımı ise, yapılan ecri çok bulmak içindir²⁵.

O, anlama verme hususlarda genel olarak kâmusta şöyle geçiyor ifadesini kullanır. Şöyle ki, Müddessir Sûresi 17. ayette “Ben onu sarp yokuşa sardıracağım” ayetin tefsirinde “سأغشيه”²⁶ ifadesinin elifin hemzesiyle geldiğini, kâmûsa bakıldığında “غشي” nin yorgunluk anlamına içerdiğini söyler. Buradan insana taşıyamayacağı yükü yüklemekten, onu zorlukla mükellef olacağı anlaşılır. Yine kâmûstan hareketle “جبل من نار” ifadesinin yükselen cehennem olmadığını, akıbetin meşakkatli anlamında olduğunu söyler²⁷.

Belagat hususlarından beyân konusunda ona göre, “وقيل المراد بالمدثر...” ibaresinde örtüye bürünen peygamber şeklinde istiâre vardır. Yani bağlam olarak örtünmeye benzetilen nefsânî kemâl durumları söz konusudur. Bu istiâre (sonuca istinaden) istiâre-i tabiiyedir. Yine “المختفي” nübüvvetin ‘müddessir’ ile söylenmesi üzerine atıftır²⁸. Zahirî olarak bu kelimenin lügavî olarak Hz. Peygamber’e istiâre şeklinde söylenmesi, teşbih olarak da ürkmesine dair “المختفي” nin, hakkında ıtlak edilmesinden kaynaklıdır. Ancak şunu da belirtmek gerekirse lügat kitaplarına baktığımızda ‘müddessir’in bu anlamda kullanıldığı görülemez. Muhaşşi Sinan’a göre muhtemel olan; “مدثر” in “مختفي” örtünmek suretiyle saklanmaya dair istiâre şeklinde vazedilmesidir. Böylece Nebi (s.a.v.) ürktüğünde, sanki saklanmış/gizlenmiş gibi bu vasıf almıştır. Burada gizlenmenin ‘müddessir’e mebni oluşu, Hz. Peygamber’in insanlar nazarında seçkin ve göz nuru vasfı içindir. Bu durum mutlak zahir olduğundan burada teşbih harfi kullanılmamış, istiâre yoluna gidilmiştir²⁹.

²⁵ Muhaşşi Sinân, *Hâşiye*, vr. 677b.

²⁶ Beyzavî, *Envâr*, V, 260.

²⁷ Muhaşşi Sinân, *Hâşiye*, vr. 678b. Yine kâmûsa gönderme yapması konusunda bkz. vr. 679b, 682b.

²⁸ Muhaşşi Sinân, *Hâşiye*, vr. 676a.

²⁹ Muhaşşi Sinân, *Hâşiye*, vr. 676b.

Yine dilsel anlam olarak, Müddessir Sûresi 31. ayetteki: "...Allah bu örnekle neyi kastetti?..." şeklinde "المستغرب"³⁰ lafzındaki mesel, müstağreb olan bir istiâredir. Yani istiğrâb-ı meseldir. Benzerlik ve alakadan dolayı, kalbinde eğrilik olanların maksat, Mü'minlerle istihza etmek ve Kur'ân hakkında ta'n da bulunmaktır. Burada ikinci yön olarak, direk Kur'ân'ı ta'n etmek istedikleri ve Allah'tan gelişi üzere O'nun ile rekabete girdikleri için Allah da onları bundan men etmiştir. Yine hâşiyenin devamında "لما إستبعده حسبوا..."nın muktezası bunların Allah'a ait olduğuna iman etmeleriydi. Burada ki istiğrâb (uzak görme), Allah'tan gelen bir vafsa has değil, kendi kelimalarında kullanılan mesellere dair görmeleri şeklinde anlaşılmalıdır³¹.

Dilsel meselelerde müracaat ettiği kimse, önceki tefsircilerin de başvurduğu Müfessir Zemahşeri'dir. Hâşiyesinde onun görüşüne başvururken kendisinden "Allâme Cârullah" diye bahsetmektedir. İzahlarını ona isnat ederek dilsel açıklamalarının sağlamaştırmak ister. Şöyle ki Müddessir Sûresi 28. ayetin tefsirindeki "والمعنى لا يبقى شيء على شيء يلقى فيها"³² ibareye; "bir şey kalmaz hepsi (cehennem) içine atılır" anlamını verir. Yani civarda ne varsa hepsi atılır ve bir şey kalmaz. Birinci hal olarak yanmayan hiçbir şey kalmaz. Bilakis ikinci hal üzere onlar zeval bulup mahvolurlar. Bu görüşü, Allâme Cârullah'a dayandırarak fikrini sağlamaştırır³³. O, kelâmdan helak kelimesinin hafzedildiğini ve buna hacet olmadığını belirterek sözlerini tamamlar³⁴. Yine Müddessir 35. ayetin tefsirinde "كثيرة"³⁵ ifadesinde, sekar/cehennem bunlardan biridir. Bu, küçük değil diğer

³⁰ Beyzavî, *Envâr*, V, 262.

³¹ Muhaşşi Sinân, *Hâşîye*, vr. 681b.

³² Beyzavî, *Envâr*, V, 261.

³³ Zemahşeri, Mahmûd b. Ömer, *Keşşâf, Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabî*, Beyrût, 1997, IV, 652. Bu meydana Zemahşeri'nin Keşşâf adlı eserinin girişindeki malzemedeki hareketle tefsir ilmine dair temel oluşturmak ve yine Zemahşeri'nin, sonraki müfessirlere kaynak oluşuna dair hususların daha ileriye taşınması konusunda hâşîye geleneği oluşturulmuştur. Bkz. M. Taha Boyalık, "el-Keşşâf Şerh-Hâşîye Geleneğinde Tefsir İlminin Mahiyetinin Mahiyeti Tartışması", *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1 (Ekim 2017), s. 92-118.

³⁴ Muhaşşi Sinân, *Hâşîye*, vr. 680a.

³⁵ Beyzavî, *Envâr*, V, 262.

(büyük) belalardan biridir. Burada makamın olmasına işaret eder ve Zemahşeri'ye istinaden bunun da büyük belalardan biri olduğunu izhar eder³⁶.

Bu bağlamda o, Zemahşeri'den hareketle nahiv konusunda kat'i sonuçlara varır. Müddessir 2. ayetle ilgili olarak "مطلق للتعميم"³⁷ ibaresini açıklarken burada mücerred bir durumdan bahseder. Sonra Zemahşeri'ye istinaden bu hususta umûm kastıyla zahire muvafık durum olduğunu beyan eder. Dolayısıyla ona göre, bunun tikel olarak düşünülmesine iltifat edilmemelidir. Böyle düşünenin fikrinde yalnız kalacağını³⁸ söyler. Yine Müddessir 50. ayetteki "onlar ürkmüş yaban eşekleri gibidirler" beyana dair "بجم نافرة"³⁹ tefsir ibaresinde, Zemahşeri'den iktibasla sanki kaçma isteğinin olduğunu belirtir. Zira ona göre burada "س" harfi talep içindir. Bununla mübalağa anlamı ifade edildiği de aşikârdır⁴⁰.

Muhaşşi Sinan, aslî dilcileri referans göstermek suretiyle ilk dilcilere de başvurduğu görülür. Şöyle ki, Müddessir Sûresi 36. ayetin⁴¹ tefsirindeki "منذرة"⁴² kelimesini Dilci Zeccâc'a (ö. 311/923) dayandırarak, mastarın ism-i fâil sığasında olduğunu söyler. Bu şekilde buradaki mananın inzâr sahibi demek⁴³ olduğuna dikkat çeker.

Muhaşşi Sinan'ın görüşlerine başvurduğu diğer bir dilci müfessir Ebû Hayyân'dır (ö. 745/1344). Şöyle ki ona göre, Müddessir 29. ayetteki "o, durmadan derileri dağılayandır" şeklinde "لواحة" hâl-i müekkededir. Yani Sekar'dan haldir. Bunda ta'zim manası olup ateş yarıda kalmaz. Zira ateş yarıda kalmaz devam eder ve aktığı süre içerisinde derileri değiştirir⁴⁴.

³⁶ Muhaşşi Sinân, *Hâşîye*, vr. 682a; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 655.

³⁷ Beyzavî, *Envâr*, V, 259.

³⁸ Muhaşşi Sinân, *Hâşîye*, vr. 676b. Zemahşeri'den diğer alıntılar için bkz: Muhaşşi Sinân, *Hâşîye*, vr. 676b, 677b, 679b, 682b, 683b, 684a.

³⁹ Beyzavî, *Envâr*, V, 263.

⁴⁰ Muhaşşi Sinân, *Hâşîye*, vr. 684a; krş. Zemahşeri, *Keşşâf*, IV, 657.

⁴¹ Ayetin meâli şöyledir: "O, bütün insanlık için bir uyarıcıdır".

⁴² Beyzavî, *Envâr*, V, 262.

⁴³ Muhaşşi Sinân, *Hâşîye*, vr. 682b

⁴⁴ Muhaşşi Sinân, *Hâşîye*, vr. 680a.

Son olarak müellifin nahiv-anlam ilişkisine bir örnek verecek olursak, Müddessir Sûresi 9. ayetinin, “*Böylece o gün zor bir gün olacak*” ibaresindeki “*عسيرة*” kelimesinin zımnında “*نقرة*” anlamının olduğunu söyler. Burada zarf-ı zaman olarak meydana geliş anlatılmaktadır. Yoksa kelâm üzere takdir yoktur. Nitekim mastar, öncesine göre amel etmez. Nazım olarak buradaki “*يومئذ*” de kıyamet günüdür. Bu durumda bu vakit, “*Yevm-i-nakr*”, “*Yevm-i ‘asir*” olur. Bu da kıyamette olacaktır⁴⁵. “*Yevm-i asir*”ın te’kidi konusunda ise açık-net ifadelerde bulunur. Şöyle ki Beyzâvî’nin “*تأكيد بمعنى أن يكون عسيرا*”⁴⁶ şeklindeki tefsirini şöyle açıklar: “Burada bir şeyin sübutu için zorluğun ispatı kâfi olmuştur. Kolaylığın nefyedilmesiyle de muhalif bir vecih ortaya konmuştur. Bunun ise nefiy veçhiyle ortaya konması daha uygun olur. Burada müminler için ihsas edilen şey, durumun müminler için kolay olduğundandır. Dolayısıyla yüsrün nefyi ise ancak inkârcılara has kılınmıştır. Burada te’kidin zahir kılınmasıyla kolaylaştırmanın müminlere olacağı hissettirilmiştir. Nihayetinde “*Yevm-i ‘asir*” da mesel olarak gelmiştir”⁴⁷.

Velhasıl yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere Muhaşşî Sinan, dilbilime ve belagete dayalı hususlarda hâşiyesinde zengin bir malzeme oraya koyar. Üslup açısından şunu da belirtelim ki düşünmeye teşvik olması ve etraflıca düşünme konusunda “*فتأمل*” kelimesini hâşiyesinde sıklıkla kullanır⁴⁸.

3. Fıkıh Konularına Yer Vermesi

Muhaşşî Sinan Efendi, hâşiyesinde yeri geldiğinde ahkâma dair hususlarda fikhî açıklamalarda bulunur. Şöyle ki o, “*فإن التطهير واجب في الصلاة محبوب في غيرها*”⁴⁹ ifadesindeki “*tathîr*”, temizlik olarak namazda vâcip hükmünü ifade eder. Namazların dışında ise bu, övülen şeydir. Dolayısıyla bu kelime, elbiseyi temizlemeye dair emir, vacip ve nedb durumunu kapsar. Bu çıkarım da umûm-u mecâz veya umûm-u müstereke hamletme yoluyla olur. Nitekim Şafîi fikhî ve

⁴⁵ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 678a.

⁴⁶ Beyzavî, *Envâr*, V, 260.

⁴⁷ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 678a.

⁴⁸ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 682b.

⁴⁹ Beyzavî, *Envâr*, V, 259.

Musannife (Beyzâvî) göre, te'vile gidilmeksizin ikisinin de cem'inin caiz olduğunu söyler⁵⁰.

Muhaşşîye göre, "وذلك بغسلها او بحفظها"⁵¹ ifadesinden murat, Hz. Peygamber'e elbisesinin temizlenmesinin emredilmesidir. Kirliliğin bırakılması veya giderilmesine gelince, burada temsili bir şekilde taksire gidilmiştir. "هو أول ما أمره" sözünde olduğu üzere umûm zımında Nebi'nin de olmasıdır. Dolayısıyla bu husus, temizliği kinâye görenlere cevaptır. Kinâye olması uzak bir bakış olup taksirden yola çıkarak temizliğin mücmel olarak belirtilmesidir⁵².

4. Kelâmî ve Felsefî Açıklamalar Cihetine Gitmesi

Muhaşşî Sinan hâşîyesinde yer yer kelâmî bazen de felsefî açıklamalarda bulunur. Kelâmî açıklamalar konusunda örnekler verecek olursak o, Ashâb-ı yemin konusunda, Müddessir 39. ayette, "Amel defteri sağdan verilenler bunun dışındadır" şeklinde ifade edildiği üzere, her nefisin hayırlı ameline göre sorumlu tutulacağını söyler. Dolayısıyla ona göre bunlar Ashâb-ı yemin olarak bâki kalacaklardır. Zira bu grup, Allah'a karşı hukuklarını eda ettiler ve karşılıklarını da aldılar. Sanki onlar, incelik-vefa göstererek vefa azâd edildiler⁵³.

Farklı bir açıdan Müddessir Sûresi 39. ayetle ilgili "وقيل هم الملائكة"⁵⁴ ibaresinde, Ashâb-ı yeminini melekler hakkında söylendiğini, ancak manadan hareketle o, önceye atfedildiği üzere burada insanlardan amel edenlerin kastedildiğini söyler. Bu husus, ise istisna bir durum olup evveline muttasıl, ikincisinden kopuktur. Çünkü meleklerin nefisleri yoktur. Burada ki "الأطفال" de zahirde hayra dâhil olur. Böylece Muhaşşî'ye göre, Ashâb-ı yemin burada melek ve çocuklar değildir. Ancak Beyzâvî ise, bunların âmiller veya çocuklar olduğunu söyler. Bu veçhiyle istisnâ, munkatî olur. Zira çocuklarda kesb durumu yoktur. Şayet bunlar için muttasıl istisnâ diyenler

⁵⁰ Muhaşşî Sinan, *Hâşîye*, vr. 677a.

⁵¹ Beyzavî, *Envâr*, V, 259.

⁵² Yine "نفسك طهر" ibaresinde nefsin temizlenmesi kinâye olarak belirtilmiştir. Nitekim kim zâhiri temizliğine itina gösterirse batını temizliğine de dikkat eder. Mesela Muhaşşî Sinan'a göre nefsin cimrilikten uzaklaştırılması da bu bâbtandır. Bkz. Muhaşşî Sinan, *Hâşîye*, vr. 677a.

⁵³ Muhaşşî Sinan, *Hâşîye*, vr. 682b-683a.

⁵⁴ Beyzavî, *Envâr*, V, 263.

olsa da onların amelinin olmasını gerektirmez. Bilakis sabilerin mesul olmadığını söylemek doğru olur⁵⁵.

Müddessir Sûresi 42. ayetin tefsiriyle ilgili musannifin “حكاية لما جرى إلى اخره”⁵⁶ ibaresinde onlardan başkası olarak melekler, mücrimlerin hallerinden sorduklarında, soru bizim onlara sorduğumuz, “sizi ateşe düşüren nedir?” şekliyledir. Denildiğine göre burada karşılıklı soru olarak beyan vardır. Ancak burada takdir edilen en yakın mana bu sorunun mücrimlere (küfür suçluları) sorulmasıdır. Soru sorma işi ise eylem şeklinde cereyan etmeyip sonradan hikâye şeklinde vuku bulan bir durumdur. Velhasıl burada murat, amel defteri sağdan verilen(cennetteki)lerin mücrimlerden sormasıdır. Şayet onları gördüklerinde sizi cehenneme götüren nedir şeklinde sorarlar⁵⁷.

Yine Sinan Efendi, “Biz miskinleri doyuranlardan değildik” (Müddessir, 44) ayetinin “وفيه دليل على أن الكفار مخاطبون بالفروع...” tefsir ifadesini şöyle açıklar: “Muhakkak ki kâfirler, imân, ukûbât ve muâmelât konularında icmâ‘ olarak muhataptırlar. İbadetlere gelince, bunlar yine sorumluluk noktasında muhataptırlar. Ayetteki ‘sizi ateşe götüren nedir?’ sualinden anlaşıldığı üzere durum böyledir. Dolayısıyla inkârcılar, dünyadayken kulluk görevlerinin edasında geride kaldılar. Iraklı âlimler, ‘ayetlin muhtemel bahis konusu edilen bunların namazlı müminler olmasıdır’ derler. Bunu da farz namazların faziletine işaret olarak gösterirler”⁵⁸. Muhaşşî Sinan, bunun nasıl delil olacağını sorarak taaccübünü ifade eder. Küfrün sınıfları konusunda ise, Müddessir Sûresi 30. ayetin “لأصناف الكفار”⁵⁹ tefsiri ibaresinden hareketle; Yahudi, Hıristiyan ve bunların dışındakiler için azap çeşitlerinin varlığından bahseder. Yani bu da “يعذب” fiiline mütealliktir. Zamir-i müstetirin buna isnat edilmesi de azaba işaret eder⁶⁰.

⁵⁵ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 683a.

⁵⁶ Beyzavi, *Envâr*, V, 263.

⁵⁷ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 683a-b.

⁵⁸ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 683b.

⁵⁹ Beyzavi, *Envâr*, V, 261.

⁶⁰ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 680b.

İmanın artması konusunda ise, "وزيادة الإيمان بالخير"⁶¹ ifadesinde te'kid olduğunu söyler. Çünkü ona göre, iman artınca orada şek olmaz. Ayrıca "ولا يرتاب" da ise şüphe etmezler şeklinde reybin ortadan kalkması gerekir. Burada te'kid, gelecekte bu hususta nefyi istikbalin olması demektir⁶². Devamında o, yakîn olan bilginin dakik olan öncüllerle elde edileceğini belirtir. Şefaât konusunda ise, "لو شفعا لهم جميعا"⁶³ ifadesinde, Müddessir Sûresi'nin 43-47. ayetlerdeki vasıfları taşıyan mücrimlere şefaât olmayacağını söyler. Yani şefaât için çağırılanlar, bunları hidayete erdiremez. Burada şefaâtçilerin hepsinin fayda verme durumuna işaret vardır. Zira hepsi bu kapsama girmektedir⁶⁴.

Muhaşşî Sinan, Mu'tezileye cevap olarak, Müddessir Sûresi 55. ayetindeki "فمن شاء ذكره" şeklinde "meşîet"ten hareketle kulun fiillerinin Allah'ın dilemesiyle ve eylem(ler)de kulun fiiliyle dilemesinin birbirine müteallik olduğunu söyler. Böylece tüm fiilleri Allah'ın yarattığına vurgu yapar. Aksinin nassın zâhirinden çıkmak olduğunu söyleyerek ef'al-i ibâd hususundaki meşîetle ilgili Mu'tezilî görüşü reddeder⁶⁵.

Ayrıca felsefi açıklamalar bağlamında o, nefisin bozulma şekilleri konusunda, "إحتلال النفوس البشرية"⁶⁶ ifadesinde⁶⁶, küfür akidelerinin fesadı ve amellerin butlanı konusunda on iki hayvani kuvvetten bahseder. Şöyle ki ona göre bunlardan onu zâhir ve bâtın olarak havas içindir. Bâtınî bağlamda şehvet ve gazap tek kuvvet sayılmıştır. Bu da ikisinin fail olması itibarıyladır. Havas-ı müdrike ise ikinciye meydana getirir. Bu da kuvve-yi hareket olarak vuku bulur. Kişide ki yedi tabiata gelince bunlar; gıda alma, uyuma, doğum, hazmetme, câzibe, koklama ve dürtülerdir. İlk üçü hizmet manasında, son dört ise hizmet eden olarak tasvir

⁶¹ Beyzavî, *Envâr*, V, 262.

⁶² Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 681a-b.

⁶³ Beyzavî, *Envâr*, V, 263.

⁶⁴ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 683b.

⁶⁵ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 684a.

⁶⁶ Beyzavî, *Envâr*, V, 261.

edilmiştir. Son olarak o, bu kuvvelerin ispatının felsefe usulü üzerine bina edildiğini söyler⁶⁷.

Muhaşşi Sinan bu şekilde sûrenin haşiyesinde hem kelâmî hem de felsefi açılımlarda bulunarak zengin bir malzeme ortaya koyar. Ancak o, hâşiyesinin tamamında kaynak belirtse de, bu sûreye müteallik olarak kelâmî hususlarda kaynak belirtme cihetine gitmez. Bu ise calib-i dikkat bir durumdur.

5. Diğer İlmî Hususlara Değinişmesi

Muhaşşi Sinan, Müddessir Sûresi'yle ilgili olarak hâşiyesinde birtakım ahlâkî ve inşana müteallik konular üzerinde durur. Şöyle ki, "o gün Sûra üflenince"⁶⁸ ayetinin tefsiri olan "كَأَنَّهُ قَالَ أَصْبِرْ عَلَى زَمَانٍ صَعِبٍ"⁶⁹ ibaresinden hareketle zamanın, açık değil de bir illet üzere hamledilmesi ve sabrın gizlenmesi, sabrın hayatın her anı için düşünülmesi gereği içindir. Yoksa Sûra üflenip kıyametin koptuğu an için düşünülemediğini belirtir. Bu hususun illetli olduğunu söyler. "عسر" ile de Sûr'a üfleme zamanının kast edildiğine işaret eder⁷⁰.

O, farklı hususlarda detay bilgi verme cihetine gider. "يُصْعَدُ فِيهِ سَبْعِينَ حَرِيفًا"⁷¹ ibaresindeki fiilin damme ile meçhul okuduğuna değinir. Şöyle ki, tef'îl kalıbında "تصعيد" merdivenle olduğu gibi dağda da kişiyi yükseltmek anlamına gelir. "سبعين حريفا" terkibi yetmiş yıl demektir. Çünkü güz senenin sonudur. Bu dönemde meyveler toplanır ve olgunlaşır. Bunun için "حريف" olarak isimlendirilmiştir. Buradan hareketle, insanın ömrünün sonlarına gelmesi de güz gibidir. Bu durumda meyveler toplandığında kötü bir durum olmaz. Aynı zamanda bu tabirin aklın fesadı şeklinde kullanması da nefyolunmaz. Bu alakadan mütevellit, meyveler olgunlaştığı zaman toplanmazsa fesada uğrar/bozulur. Binaenaleyh aklın fesada uğraması şeklinde söylenmesi yanlış olmaz. Zira sözün sadece bir veçhi yoktur. Musannife

⁶⁷ Muhaşşi Sinân, *Hâşiye*, vr. 680b.

⁶⁸ Müddessir 74/8.

⁶⁹ Beyzavî, *Envâr*, V, 260.

⁷⁰ Muhaşşi Sinân, *Hâşiye*, vr. 677b

⁷¹ Beyzavî, *Envâr*, V, 260.

göre de insan, ömrünün sonunda böyle olur⁷². Sonra Muhaşşî Sinan “يهوي” kelimesinde düşme devrilme anlamı olduğunu belirtip bir şeyin sanki yukardan aşağıya doğru inmesi şeklinde bir durumun olduğunu söyler. Böylece “أبدأ” ile yetmiş yıl iniş çıkışa dair bir kayıt olduğunu beyan eder⁷³.

B-Hâşyesinin Tefsir Metodu

Muhaşşî Sinan, hâşyesinde açıklamalarda bulunurken klasik tefsir geleneğinde kullanılan yöntemleri kullanır. Dolayısıyla tefsir açıklamalarını bu minvalde derç eder. Bu hususları başlıklar halinde ele alalım.

1. Kelime Anlamı Vermesi

Muhaşşî Sinan, Müddessir Sûresi ilk ayete dair açıklamada bulunurken “مدثر” izahını sarf ilminden hareketle açıklar. Zira o, “الدثار” kelimesini sembol olarak giyilen elbise olarak tanımlar. Dolayısıyla “الشعار” da ceset üzerindeki örtü için kullanılır⁷⁴. Yine burada “فاهجر” kelimesinden hareketle vakf ve vasıl konularına değinir ve burada münasip olması bağlamında vakf yanında vaslın daha uygun olacağına işaret eder⁷⁵.

Anlama vurgu yapmak için nahiv ile ilgili bilgi verme cihetine gider. Şöyle ki, “وخصص ربك بالتكبير”⁷⁶ ifadesinde meful, tahsis için öne alınmıştır. Burada atıf olmadığı için tahsis gizli kalmaz. Bu durumda ise nazımda çözülme durumu lazım gelir. Burada fiilin tef'il kalıbında olması, Zemahşeri'nin bildirdiğine göre Hz. Hatice'ye (r.a.) bildirilmesidir. Ya da fail sığasında mebni olması ise, Nebi'nin (s.a.v.) öğretmesi olur ki, bu bağlamda “كبر” ve “علم” nin aksi olan bir tertip üzere olduğunu gösterir⁷⁷. Yine ona göre, Müddessir Sûresi 8. ayet⁷⁸ ile ilgili “الفاء السببية”⁷⁹

⁷² Muhaşşî Sinan, *Hâşîye*, vr. 678b-679a.

⁷³ Muhaşşî Sinan, *Hâşîye*, vr. 679a.

⁷⁴ Muhaşşî Sinan, *Hâşîye*, vr. 675b. Benzer izahlar için bkz. vr. 676b, 677a-b...vd.

⁷⁵ Muhaşşî Sinan, *Hâşîye*, vr. 677a.

⁷⁶ Beyzavi, *Envâr*, V, 259.

⁷⁷ Muhaşşî Sinan, *Hâşîye*, 676b.

⁷⁸ Ayet meâlen şöyledir: “Zira Sûra üflendiğinde.”

⁷⁹ Beyzavi, *Envâr*, V, 260.

öncesi sebebiyle sonrasına sebep olur. Zira oluş sebebiyle harici bir oluşa göre olunca, bundan bir sebep meydana gelecektir⁸⁰.

Musannif “...وماجعلنا إلا عدد الذي...”⁸¹ ifadesinin, Cehennem bekçilerinin adet olarak netliğini muhtemel kılmayacağını söyler. Çünkü on dokuz ve diğer sayılar bedel üzeredir. Şayet on dokuz olarak gerçekleşecekse, bu özel bir sayının tahakkuk zamanı olur. Yoksa burada murat bizzat on dokuz sayısı değildir. Burada kastedilen tahakkuk vaktidir⁸².

Bu hususu son örnekle tamamlayacak olursak, Sinan Efendi, Kur’ân’ın belagatinden hareketle anlamlandırma cihetine gider. Şöyle ki “Kahrolası nasıl da ölçtü biçti?” (Müddesir 74/19) ayetinin siyak ve sibak olarak tefsiri için “يعلو ولا يُعلَى”⁸³ ifadesini şöyle açıklar: İşitilen ayet mahlûkun kelâmında olan bir durum değildir. Zira bu, yüceltir yüceltilmez. Zira kelâmın mutlak oluşuna bakılır. Burada nefiy, ancak Kur’ân üzerine mebni olması durumunda olur. Zira Kur’ân’ın belagatinin en yüce dereceleri vardır⁸⁴.

2. Ayeti Ayetle ve Rivâyetlerle Tefsir Etmesi

Muhaşşî Sinan hâşiyesinde açıklama yaparken ayetlerden ve rivâyetlerden deliller getirir. Böylece Kur’ân’ı, Kur’ân ile tefsir eder. Örneğin, “وليقول الذين الآية”⁸⁵ ifadesinden maksadın Allah Teâla olduğu sözünün nasıl caiz olabileceğini sorarak anlatır. Buradaki “ل” harfinin hakikati değil, akıbetlerin olacağı görüşünü beyan eder. Bu görüşünün izhari için “فالتقطه آل فرعون ليكون لهم عدوا وحزنا...”⁸⁶ ayetini hüccet olarak gösterir. Burada Allah’ın zikredilmesine mani durum olmadığını buradaki kınanmanın, onların geçmişteki ihtirasları nedeniyle olduğunu söyler⁸⁷.

⁸⁰ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 677b.

⁸¹ Beyzavî, *Envâr*, V, 261.

⁸² Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 680b-681a.

⁸³ Beyzavî, *Envâr*, V, 261.

⁸⁴ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 679a-b.

⁸⁵ Beyzavî, *Envâr*, V, 262.

⁸⁶ Kasas 28/8.

⁸⁷ Muhaşşî Sinân, *Hâşiye*, vr. 681b.

Yine benzer olarak, Müddessir Süresindeki “*Her nefis kazandığının karşılığını elde eder*”⁸⁸ ayetin “مرهونة”⁸⁹ ifadesinde nahve dair açıklamalara giderek “feil” in mefûl manasında olduğunu söyler. Ona göre bu mefûl anlamında olsa, müzekker ve müennes olması müsavi olur. Bu nadiren de olsa olabilir. Fâil olmasında ise müzekker olmasını “*Allah'ın rahmeti müminlere yakındır*”⁹⁰ ayetindeki “قريب” ifadesiyle örneklendirir⁹¹. Bu şekilde o, ayetleri izah ederken ayetlerden deliller getirir. Benzer şekilde ona göre Ebû Hayyân'dan hareketle “النطیحة” de bu kabildendir. Buna delil ise müzekkerden haber olması halinde “ت” siz; müennesten haber olması durumunda ise “ت” li olmasıdır. Zemahşerî'den de “الضحیة” ve “النسیكة” kelimelerini örnek göstererek açıklamasını tamamlar.

Rivâyetle tefsir konusunda ise “*Ve şöyle dedi: Bu eskiden beri söylenile gelen bir sihirdir*”⁹² ayetinin “یروی ویتعلم”⁹³ tefsir ibaresinden hareketle, Keşşâf'ta da belirtildiği üzere “عن مسیلة”, “عن أهل بابل”, ve “عن قوم” şeklinde nakledildiği ve öğrenildiği şeklinde izahlarda bulunur⁹⁴.

3. Kırâat Konularına Değınmesi

Muhaşşî Sinan, zaman zaman hâşiyesinde kırâat konularına da değır Bu hususta yeri geldiğında malumat verir.

Şöyle ki kırâat farklılıkları olarak ise, ayette ki “إذا دبّر”⁹⁵ nin “إذا دبّر” şeklinde sülâsi okunduğunu, ancak Nâfi (ö. 169/785), Hamza (ö. 156/773) ve Ya'kûb (ö. 205/820) tarafından ise mazi zarf olarak “أكرم” vezninde if'al kalıbında

⁸⁸ Müddessir 74/38.

⁸⁹ Beyzavî, *Envâr*, V, 263.

⁹⁰ A'raf 6/65.

⁹¹ Muhaşşî Sinân, *Hâşıye*, vr. 682b.

⁹² Müddessir 74/24.

⁹³ Beyzavî, *Envâr*, V, 261.

⁹⁴ Muhaşşî Sinân, *Hâşıye*, vr. 679b.

⁹⁵ Müddessir 74 /33.

okunduğunu söyler. Bunun da “إذا أسفر”⁹⁶ ye uygun bu kırâat olarak tercih edildiğine işaret eder⁹⁷.

Yine okunuş/kırâat-mana konusunda “قم من مضجعتك”⁹⁸ şeklindeki “yatağından kalk” ifadesinin takdiri bir mana da olduğunu söyler. Bu ifade kırâat olarak nübüvvet için “Müddessir” olarak takdir edilmiştir. Ancak bu durumdan hareketle “دثر” nin kelime olarak çeşitli olumsuz anlamları içerdiğini söyler⁹⁹.

Sonuç

XVI. Yüzyılın önemli âlimlerinden olan Muhaşşi Sinan’ın Kâdî’ya yaptığı bu hâşiye, Kâdî tefsirindeki dilsel-anlamsal müşkülleri ve kapalı olan hususları açıklayan, ayet yorumlarında nahiv ve belagat ilimlerini güçlü bir şekilde ortaya koyan bir tefsir niteliği taşır. Dolayısıyla dönemine göre bu eser, önemli bir tefsir kaynağı olarak ön plana çıkar. Zira o kelâm ilmine dair pek çok hususu, Osmanlı medreselerinde Eş’arî kelâmının önem arz etmesine binaen hâşiyesine de yansıtmıştır. Böylelikle onun Tefsir ilmine dair hâşiyesi, Beyzâvî’ye yapılan çok sayıdaki hâşiyeler arasında en çok teveccüh edilen olmuştur.

Musannıfın, Müddessir Sûresi bağlamındaki hâşiyesi, ilmî tefsir malzemesini yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Daha önce ta’lik olarak yazdığı Müddessir Sûresini, aynen hâşiyesine de yansımıştır. Muhaşşi Sinan’ın mezkûr sûre bazında, özellikle Tefsir, Ulûmu’l-Kur’ân, Kelâm-felsefe, Fıkıh ve Dilbilim hususlarını dikkatle ele alır. Bu bağlamda onun hâşiyesi, bütününde olduğu gibi sûre ile ilgili kısımda da zengin bir muhtevaya sahiptir. İlmî seviyenin en üst düzeyde olduğu dönemde yazılması ve dönemin ilmî malzemesinin muhtevaya derç edilmesi bu esere ayrı bir önem katmıştır.

Sonuç olarak öneri olarak şunu belirtelim ki, Beyzâvî’ye yapılan mevcut diğer hâşiyelerin de dikkate alınmasıyla yapılacak titiz bir çalışma, dönemsel olarak şerhlerinin çizdiği ilmî portreyi gözler önüne serecektir. Bunun en azından sûre

⁹⁶ Müddessir 74/34.

⁹⁷ Muhaşşi Sinân, *Hâşiye*, vr. 682a.

⁹⁸ Beyzavî, *Envâr*, V, 259.

⁹⁹ Muhaşşi Sinân, *Hâşiye*, vr. 676b.

bazında olması durumu imkân olarak daha kolay kılacaktır. Yine hacimli olan bu hâşiyenin tamamının, doktora düzeyinde tahkik edilerek gün yüzüne çıkarılması tefsir alanında önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası: Tefsirler, Hâşiyeler, Sure Tefsirleri, Tercümeleler", *Divân: İlmi Araştırmalar*, c. IV, sayı: 6, 1999.
- Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1955.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Dâru İhyâi Turasi'l Arabî, Beyrût, ts.
- Bıykoğlu, Yakup, "Muhaşşî Sinan Efendi ve 'Hâşîye 'ala Tefsiri'l-Kâdi' İsimli Eserindeki Tefsir Metodu", Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu (21-23 Nisan), Amasya 2017.
- Boyalık, M. Taha, "el-Keşşâf Şerh-Hâşîye Geleneğinde Tefsir İlminin Mahiyetinin Mahiyeti Tartışması", *Nazariyat İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/1, Ekim 2017.
- Brockelmann, Carl, *GAL*, Leiden, 1943.
- Buhârî, *Sahih Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Bursalı, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1925.
- Demir, Ziya, *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları*, Ensar nşr., İstanbul, 2007.
- Edirnevî, Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtü'l-Müfessirin*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 1997.
- Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Mektebetü'l-İslamiyye, Tahran, 1967.
- Kaya, Eyüp Sâid, "Sinan Efendi", *DİA.*, İstanbul, 2008.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Dâru İhyâi Tûrasi'l-Arabiyye, Beyrût, ts.
- Muhaşşî Sinan, Sinan Efendi, *Hâşiyetü 'alâ Tefsiri'l-Kâdi*, Süleymaniye Ktp., Çorlulu Ali Paşa, no: 54.
- Müstakimzâde, Ömer Sa'düddin Efendi, *Tuhfetü Hattâtin*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1928.
- Nev'izâde Atâi, *Zeyl-i Şekâik-i Nu'maniyye*, nşr. Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul, 1989.
- Özel, Recep Orhan, "Yusuf Sinânuddîn el-Amâsî (1000/1592) ve "Tebyînu'l-Mehârim' Adli Eseri", *Usûl: İslam Araştırmaları*, sayı: 20, 2013.
- Zemahşeri, Mahmûd b. Ömer, *Keşşâf*, Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrût, 1997.

Hâşiyedeki Müddesir Süresinin İlk Sayfası

Hâşiyedeki Müddesir Süresinin Son Sayfası

